

PARTICULARITĂȚI MORFOLOGICE ALE ROMANULUI POPULAR *VARLAAM ȘI IOASAF*¹

MARIA STANCIU ISTRATE

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
maria.istrate10@gmail.com

Cuvinte-cheie: *Varlaam și Ioasaf, Udriște Năsturel, original slavon, manuscris românesc, româna veche, morfologie.*

Keywords: *Barlaam and Josaphat, Udriște Năsturel, Slavonic original, Romanian manuscript, old Romanian, morphology.*

Cercetarea de față are ca obiect analiza particularităților morfologice ale limbii romanului popular *Varlaam și Ioasaf*, tradus de Udriște Năsturel din slavonă în 1648². Materialul analizat a fost extras din cea mai veche copie a traducerii, considerată a fi și cea mai fidelă în raport cu originalul, aflată în ms. rom. 588 de la BAR din București³. Datat aproximativ 1670 (Stanciu Istrate 2013: 51), manuscrisul 588 este bilingv, conținând, pe două coloane paralele, varianta slavonă și traducerea românească.

În cercetarea de față, pentru fenomenele mai puțin obișnuite am recurs la comparația cu o altă versiune manuscrisă, aflată în ms. rom. 3339⁴, în care copistul manuscrisului, grămaticul Fota⁵, originar din Țara Românească, a intervenit în text, apropiindu-l de limba vorbită.

SUBSTANTIVUL

DECLINAREA

Substantivele de declinare a III-a *aramē, grindine, peștere, soarte* apar în forme care atestă trecerea lor la declinarea I: *aramă* (248^v), *grindină* (194^t), *peșteră*

¹ Lucrarea a fost elaborată în cadrul proiectului „Soluții digitale inteligente pentru cercetarea și diseminarea literaturii române vechi și premoderne”, acronim INTELLIV, cod PN-III-P4-PCE-2021-0300, finanțat de UEFISCDI, prin contractul de finanțare nr. PCE 127/2022.

² Întrucât nu se cunoaște luna exactă, anul traducerii ar putea fi, în egală măsură, 1649.

³ Manuscris editat în Stanciu Istrate 2013: 86–325. Pentru descrierea manuscrisului vezi și Ștrempel 1978: 147.

⁴ Manuscris editat în Năsturel 1904: 3–298. Pentru descrierea manuscrisului vezi și Ștrempel 1987: 92.

⁵ În volumul dedicat copiștilor, G. Ștrempel indică pentru Fota (grămaticul) doar manuscrisele 588, 2470 și 3339, fără informații suplimentare (Ștrempel 1959: 71).

(137^r, 233^r), *peștera* (192^r, 230^v etc.), *soarta* (209^v); cf. *grindine* (47^r). Inovația începe să se înregistreze pe la 1640–1650 și caracterizează, în special, textele din aria sudică (Frâncu 1997: 320–321; Frâncu 2009: 239–240).

Substantivele feminine cu radicalul în *ș*, *j* păstrează formele declinării a treia: *cenușe* (65^r, 257^r), *grije* (71^r, 84^r etc.), *ușe* (173^v, 285^v); cf. *grijă* (184^r). Norma literară a epocii admitea formele ambelor declinări, cele cu *ș*, *j* moi, păstrate din perioada de dinainte de 1640, caracterizând textele din aria sudică, în vreme ce formele inovatoare, de declinarea I, erau specifice ariei nordice (Frâncu 1997: 320).

Substantivul *pânțete* își păstrează forma de declinarea a III-a: *pânțetele* (50^r, 78^v etc.), *pânțecelui* (199^r).

GENUL

Ținând cont de adjectivele care îl însoțesc, substantivul *slugă* apare des în forma de feminin: *bunele slugi* (186^v), *hitleana slugă* (182^r), *slugi ale lui* (119^v), *unii credincioase slugi* (177^r); cf. *atunci porunci să gătească cai și slugi aleș* (28^r); *cai și slugi aleș* (ms. rom. 2470); *cai și slugiu alese* (Năsturel 1904: 43). Forma de masculin este influențată de originalul slavon, substantivul corespunzător *слогѣ*, din care, de altfel, provine rom. *slugă*, fiind de genul masculin.

Substantivul de origine slavă *voievodă* apare atât cu terminația vocalică, cât și cu cea consonantică, cea din urmă având mai multe ocurențe: *voievod* (2^v, 4^r), *voievodă* (2^v), *voivodului* (44^r).

Veac apare în forma de masculin, evidențiată în pluralele: *veaci*, *veacii* prezente în expresiile: *în veaci* (240^r, 243^v etc.), *în veacii veacilor* (291^v, 295^v).

Substantivul *grumaz* apare atestat în forma de masculin plural, generală în epocă (Frâncu 1997: 321), *grumazii* (109^v).

Substantivul *genunchi* conservă forma de neutru plural: *genuche* (145^r, 243^v, 277^r).

Substantivele *obraz*, *umăr* mențin formele de neutru plural: *obraz* (216^r), *obraz* (131^v), *umere* (95^r), *umerele* (80^v).

Stâlp prezintă doar forma de plural masculin *stâlpi* (80^v, 259^r).

Rod nu apare decât în varianta de gen feminin: *roadă* (6^r, 276^v, 283^v).

Substantivul *eres* este înregistrat în forma originară de feminin *eresa* (168^v), ceea ce ne determină să considerăm că pluralul *eresele* (86^v) reflectă, de asemenea, genul feminin.

Pustie apare numai în forma de feminin: *pustie* (270^v, 279^v etc.), *pustiei* (278^r, 279^r), *pustiia* (279^v).

Adjectivul *viu* are la masculin, dativ forma *vielui*: *să slujim vielui și adevăratului Dumnezeu amândoi* (207^r); cf. *să slujim amândoi Dumnezeului celui viu și adevărat* (Năsturel 1904: 201).

NUMĂRUL

Substantivele masculine *berbece*, *copaci* păstrează la singular terminația etimologică: *berbeace* (222^v), *un copaci* (111^r, 122^v), *copaciul* (111^r), *copaciului* (111^r).

Pentru *copaci* am întâlnit două ocurențe de plural în *-e*: *copace* (61^v), *copacelor* (155^r).

Substantivul *an* are la plural atât forma *ani* (73^v, 267^r, 293^r etc.), cât și *ai* (29^v, 149^r, 151^v, 293^r etc.).

Opoziția dintre singular și plural se păstrează în cazul unor substantive terminate în *-iu* prin conservarea lui *-u* final: *craiu* (239^v), *ochiu* (181^v, 202^r etc.) – pl. *ochi* (270^r, 292^r etc.); *un puiu* (158^v);

Neologismul *siloghizm* apare inclus în clasa substantivelor masculine cu pluralul în *-i*: *siloghizmii* (227^r).

Substantivul *mânu* (< lat. *manus*) este înregistrat în noua formă de singular *mână*, apărută din primele decenii ale secolului al XVII-lea (Frâncu 2019: 258): *mâna* (49^r, 150^r), *mână* (137^r, 233^v etc.). Pentru plural am consemnat de cele mai multe ori forma analogică *mâini* (6^r, 80^v etc.), *mâinile* (9^v, 43^r etc.), *mâinilor* (50^r), specifică ariei sudice. Pluralul fără *i* epentetic *mâni*, care pe la 1640–1650 circula mai mult în graiurile sudice, a fost înregistrat o singură dată: *Știm că de se va strica pământeașca casa noastră a lăcuitei aceștia, avem de la Dumnezeu casă de veac în ceriu, nefăcută de mâni* (154^r).

Femininul *cinste* apare consemnat în forma de plural *cinsti*, ca urmare a imitării modelului slavon: *aceleași cununi și cinsti nemeriră*; cf. în sl. *подобныхъ вѣнецъ и чести полѣчиша* (107^r); *luminat cinsti a deregătoriilor* (110^r); cf. în sl. *свѣтлы чѣтми сановѣ*; *toate cinstile ce se aducea dumnezeilor perite sânt*; cf. în sl. *всѣхъ чести приносимыхъ богомъ погнѣшѣа* (233^r). Forma de plural apare și în contextele corespunzătoare din ms. rom. 2470 (f. 138^v, 142^v) și ms. rom. 3339 (Năsturel 1904: 116, 118).

Pentru substantivul *țară* a fost înregistrată forma de plural *țerî* (254^v).

Substantivul *plată* apare consemnat cu pluralul *plate* „recompensă, răsplată”, spre deosebire de versiunea slavonă unde îi corespunde o formă de singular (*мзда*)⁶: *Ce te roagă Domnului, rogu-te, ca să iai și pre mine den ceasta viață și să mă însoțești căii aceștia, să-ț par de plate ostenealele tale ce ai a lua* (288^r).

Dintre substantivele feminine care denumesc nume de materii sau varietăți ale aceleiași categorii, singurul care prezintă desinența *-uri*, preluată de la neutre (Frâncu 1982: 199–212), este *carne*: *cărnuri* (217^v); cf. *ierbile* (155^r), *ierbilor* (220^v), *trebi* (218^r), *vremi* (47^r, 295^r).

Substantivele neutre au la plural fie desinența *-ure*, fie desinența mai nouă *-uri*: *ceriure* (53^r, 86^v etc.), *chipuri* (134^r, 144^r etc.), *darure* (293^r); cf. *daruri* (143^r); *duhure* (285^r, 293^r), *glasuri* (148^v, 150^r), *graiure* (17^v); cf. *graiuri* (150^r); *lucrure* (41^r, 101^v etc.), *lucrurile* (49^r); cf. *lucruri* (133^v, 134^v etc.), *lucurile* (133^v), *lucurilor* (133^v, 144^v), *meșterșuguri* (156^v), *piepturele* (277^r), *ținuturi* (22^v).

Substantivul *mijloc* a fost înregistrat în forma de plural *mijlocele* (106^v).

Unele substantive derivate cu sufixul *-eațe* au formă de plural și sens de singular: *bătrânețele* (15^r), *bătrânețelor* (193^v), *tinerețele* (230^r), *tinerețelor*

⁶ Cu privire la acest fenomen, vezi, pe larg, Stanciu Istrate 2023: 781–782.

(241^v), *tinereaților* (231^v). În unele situații este greu de spus dacă avem a face cu forma de plural sau de singular: *den tinereațe până într-aceasta vârstă mea* (229^f–229^v), *den tinereațe până la aceea vârstă* (294^f); cf. *aceaste bătrânețe* (30^f), *den ceale tinereațe* (282^v). În schimb, substantivul *blândețe* apare atât la plural, cât și la singular: *blândețea* (86^v), *blândețele* (259^v). La fel stau lucrurile și cu *frumusețe*: *frumuseațe* (13^f), *frumusețele* (122^v), *frumusețile* (83^f, 139^f etc.).

Forma de neutru singular a substantivului *îmbrăcământ* apare alături de cea de plural: *îmbrăcământ* (118^f, 137^f etc.), 161^v), *îmbrăcământul* (156^f); *îmbrăcăminte* (32^v, 159^f, 161^f etc.), *îmbrăcămintele* (155^v).

Substantivele cu terminația *-uă*, de tipul *văduă*, *măduo*, apar în formele: *văduvele* (74^v, 225^v), *măduhăi* (73^v).

Substantivele feminine care au la nominativ singular terminația *-ă* formează pluralul în *-i*, identic în unele cazuri cu situația din româna contemporană: *fieri* (281^f), *fierile* (281^f), *laturi* (123^v, 124^v etc.), *munci* (245^v, 266^v), *muncile* (266^v), *năpăști* (114^v, 117^f, 259^v), *porunci* (227^f), *poruncile* (166^f), *rugi* (270^v), *slugi* (15^f, 279^v etc.), *patimile* (287^f), *scripturile* (226^f); cf. *gadinele* (281^f), *lacrăme* (243^v, 287^v), *patime* (10^v, 28^v, 287^v etc.), *patimele* (50^v, 64^f etc.), *năvăliturile* (280^f), *smintealele* (86^f).

Femininele cu desinența de nominativ singular *-e* fac pluralul în *-i*: *bețiile* (86^f), *pricile* (86^f), *uciderile* (86^f).

Desinența *-uri* este păstrată sau înlocuită de *-e* în forma de plural a unor substantive neutre: *jurământurile* (89^v), *mormânturi* (62^v, 66^f etc.); *obiceaie* (24^v), *obiceaiele* (231^v).

Unele substantivele neutre monosilabice au la plural desinența *-e*: *oase* (40^f, 295^f), *seamne* (254^f), *seamnele* (246^f).

Neutrele cu radicalul în *-r* au la plural desinența *-ă*: *hotară* (26^f), *hotarăle* (268^f), *izvoară* (134^f, 264^f), *izvoarăle* (149^f, 173^f etc.), *izvoarălor* (121^v), *săboară* (169^v); cf. *hotarele* (294^v), *hotarile* (217^f).

Alternanța vocalică *a – ă* nu s-a produs în formele de plural ale substantivelor *gadină*, *pasăre*: *gadinilor* (46^v, 36^v), *pasări* (78^f, 190^f) *pasările* (36^f, 78^f etc.), *pasărilor* (36^v, 37^v etc.).

CAZUL

Substantivele feminine terminate în *-ă* sau *-e* prezintă la genitiv-dativ forme contrase ale grupului alcătuit din desinență + articol hotărât (*-eei > ei*, *-iei > -ii*): *credinței* (210^f), *crucei* (259^f), *făpturei* (47^v), *feței* (21^f), *legii* (211^v), *lumii* (209^v), *luminei* (37^f, 134^f), *măsurei* (93^v), *negurii* (130^f), *sabiei* (10^v), *slavei* (36^f), *pasării* (20^f); cf. *țerâi* (268^f).

Substantivele cu terminație *-ie* la nominativ-acuzativ singular au la genitiv-dativ terminația *-iei*: *corabiei* (20^f), *domniei* (195^f), *Evangeliei* (17^v), *filosofiei* (131^f), *împărăției* (18^f), *mânii* (75^f), *trufiei* (103^v).

Substantivele feminine terminate în *-că* formează genitiv-dativul fie prin adăugarea articolului enclitic specific acestor cazuri direct la forma de nominativ singular: *Maicăi* (168^r), fie, potrivit normei, la forma de plural: *poruncii* (140^r, 155^v), *matcei* (84^r, 89^v).

Genitivul și dativul apar uneori exprimate prin construcții cu prepoziția *a*, urmată, adesea, de adjectivul nehotărât *tot*: *aceastea sânt lucruri a multa turbare* (249^r); *arăță-se ucenicilor lui, dându-le pace, și cu dânșii a tot neamul omenesc* (53^r), *lucruri a mâini omenesci* (248^r); *naintea a tot omul* (30^r), *nește începături a tot rrăul* (257^r), *pacoste face a tot nărodul* (274^v), *porunci a tot carele va vrea* (259^v); *Purtătoriului de grije a toate* (250^r), *cei preaînțelepți, a toată lumea vânători* (253^v), *unul-făcătoriul a toate* (255^v), *începături a tot rrăul* (257^r).

Vocativul masculin etimologic sau analogic în *-e* apare în paralel cu cel în *-(u)le*: *Doamne* (238^v, 253^v etc.), *Hristoase* (296^r), *Ioasafe* (285^v), *împărate* (255^v, 257^v etc.), *Nahore* (228^v), *nebune* (252^v), *ome* (78^r, 79^r, 114^r etc.), *orbe* (252^v), *unul-putearnice* (238^v), *Atotțiitoriule* (238^v), *Dumnezeule* (182^r, 183^r etc.), *hitleanule* (253^r), *iadule* (68^v), *omule* (65^r), *neînțelegătoriule* (253^r), (246^v), *unchiașule* (233^v).

Desinența *-(u)le* apare și la formele substantivate de participiu, însă numărul atestărilor cu desinența etimologică pare să fie mai mare: *iubitule* (288^v), *întunecatule* (247^r); *iubite* (283^r, 289^r), *nechipzuite* (39^r), *prefericite* (151^v), *preaiubite* (27^r).

Unele substantive feminine sau nume proprii masculine terminate în *-a* au la vocativ terminația *-o*: *pustiio* (295^v), *Tevdo* (249^v, 252^v); cf. *O, nebuniia mare!* (219^r), *o, muiare!* (241^r, 241^v etc.).

La plural, se înregistrează vocativul în *-lor*: *fraților* (67^v), *înșelătorilor* (22^v), *prelăstitorilor* (22^v).

De foarte multe ori, formele de vocativ sunt precedate de interjecția *o*: *O, adâncătura înțelepciunei și a înțelegerii lu Dumnezeu* (150^r), *o, ome* (114^r), *o, muiare* (141^v), *o, priiatene* (114^v).

ARTICOLUL

Articolul hotărât masculin este notat de cele mai multe ori: *coconul* (29^r), *graiul* (34^r), *mărgăritariul* (36^v), *omul* (30^r), *pomul* (44^v). Există însă și situații în care articolul enclitic lipsește: *Pustilnic, îndelungată având vorba cu împărat, împreună cu frații preste carii era mai mare, fură dați muncilor* (188^r). Absența acestui articol a mai fost consemnată și în exemplele: *domnu mieu* (53^v, 185^v), *domnu său* (261^r, 287^r), *stăpănu mieu* (208^r). În aceste situații, valoarea lui *-l* este preluată de vocala de legătură *-u*.

Articolul enclitic lipsește, de asemenea, la substantivele care exprimă grade de rudenie, urmate de adjective posesive, situații în care absența sa este o marcă a „genului personal”: *fiiu-mieu* (235^r), *fiiu-său* (203^r), *maică-mea* (291^v), *mumă-mea*

(291^r), *mumă-sa* (206^r), *tată-său* (193^r, 202^r), *tătăine-mieu* (240^v), *tătăine-său* (205^v).

La numele proprii masculine marca de genitiv-dativ apare cel mai frecvent în forma *lu*: *a lu Dumnezeu iubire de oameni* (178^r), *lu Avraam* (48^v), *lu Dumnezeu* (293^r), *lu Hristos* (293^r), *lu Ioasaf* (292^v), *lu Varlaam* (291^v); cf. *lui Dumnezeu* (82^r, 272^v), *ale lui Hristos* (168^v).

Articolul posesiv genitival are forme variabile după număr și gen: *dumnezei ai voștri* (200^v), *fecior al luminei* (170^r), *moștneani ai Ierusalimului celui de Sus* (191^v), *războiul al măiestriei potrivnicului* (170^v), *toate ale tinereților deșarte* (231^v), *vihorul al valurilor* (169^v); cf. *aceaste închinăciuni toate a mulților dumnezei* (224^r), *oroșani răi a acei țeri* (94^r).

Articolul adjectival de genul feminin are la cazurile genitiv și dativ forma etimologică *ceii*: *legăturii ceii noauă* (167^r), *nădejdi ceii ascunse* (38^r), *slugii tale ceii plăcute* (291^v).

ADJECTIVUL

Adjectivul *gol* are la masculin plural forma *goli* (109^r, 209^r).

Nou este înregistrat cu variantele de feminin/neutru plural *noauo*, *noauă*: *munci noauo* (1^v), *ceriuri noauă* (69^r); cf. *veaci noi* (194^r);

Gradul superlativ absolut al adjectivelor (și al adverbelor) este exprimat cu *prea*, *foarte* sau *mult*: *prea împodobită* (4^v), *prea neînțelegătorilor* (13^r), *Și-i părea că va fi un lucru sfătuit prea bine* (186^r); *flori foarte bine mirositoare* (243^v), *foarte mândre și înțelepte* (239^v), *mâniase foarte iute* (227^r), *foarte rău-i răni* (231^r); *se-au lipit lângă unul den cei oroșani răi a acei țeri mult păcătoasă* (94^r). Uneori, *foarte* apare postpus față de adjectiv, ori dislocat (Stanciu Istrate 2011: 86–94): *era scârbit foarte și trist* (213^v), *Cura și nește limpizi și luminoase foarte ape* (244^r); *foarte era supus dulceților trupești* (231^v).

De multe ori, *foarte* apare în absența unui adjectiv sau adverb, urmând modelul slavon în care îi corespunde adverbul *сѣло* (Stanciu Istrate 2023: 782–783): *aprinzând cuptoriul trupului foarte cu văpaie* (238^r); cf. în sl. *вѣѣжигалъ печь телеѣнѣю сѣло пламенеѣ*; întru care lucru *foarte* siliia a se asemana lu Dumnezeu (262^r); cf. în sl. *вѣ неѣ же сѣло поноѣѣдашесѣ оупоѣѣбитисѣ ѣѣѣ*; *se bucură foarte* (230^v), cf. în sl. *вѣѣрадѣвѣсѣ сѣло*. Uneori, *foarte* apare neimpus de sl. *сѣло*: *că văzuu (zice) pre păgânul suindu-se foarte și înălțându-se ca chedri<i> Livanului* (253^v); cf. în sl. *видѣѣ во (рѣѣ) нечѣстѣваѣо превѣѣносѣщѣсѣ и высѣщѣсѣ ѣѣѣ кедрѣ лиѣванскѣѣѣ*.

O serie de adjective compuse au pe prima poziție adverbul *prea*, exprimând superlativul absolut al termenului pe care îl precedă: *preacinstitul* (281^v), *preacuratele* (289^r), *preafrumoase* (279^v), *preaînțelepți* (253^v).

PRONUMELE

PRONUMELE PERSONAL

Formele cu *î* proteic se înregistrează rar: *îi* (254^r), *il* (257^v). Mai frecvente sunt cele fără *î*, în poziție enclitică: *botezându-i* (88^r), *cu deplină uriciune-i* urâiu (85^r), *duru-l* în suflet (3^r), *duse-l* (17^v), *vindeca-l-voiu* (17^r), sau izolate: *împăratul i îndemna cătră dăruire* (13^v), *Varlaam i îndreptează cătră priimirea botezului și i mărturisește lui (...)* (76^r), *pre ceia ce sânt de dânșii lucrați și zidiți i socotesc a fi ziditorii lor* (80^r), *nici de răotăți i vor mântui* (81^r).

Pronumele personal îns este înregistrat în paralel cu pronumele *dânsul* și *el*: *într-însa* (259^r), *într-însele* (256^v), *într-însul* (266^v), *întru însul* (255^r), *într-înșii* (295^r), *prentre-însul* (44^v); *dânsul* (41^v), *dânsa* (44^v), *dânsele* (45^v); *el* (94^r, 118^r, 257^v etc.).

Formele *loruș*, *luiș*, *mineș*, rezultate din întărirea formelor accentuate ale pronumelor personale în dativ sau acuzativ cu pronumele reflexiv *-și* (Frâncu 2019: 55), au valoare de pronume de întărire: *și le-au păstrat loruș slugile păcatelor* (178^v), *Sau altora cum va ajuta carele luiș n-au potut ajuta?* (221^r), *nici însum de mineș mă făcuiu* (147^r).

Pronumele de întărire apare în forme variabile de gen, număr și persoană: *el însuși* (67^v), *eu însum* *voiu izbândi* (213^v), *însuș adevărul* (251^v), *însuș bunul Dumnezeu* (211^r), *însuși dară întărește-mă* (202^v), *însuși ți-o ai tocmit* (197^r), *trupulu-ț va fi închis însuș* (83^r), *înșiș văzătorii* (59^v), *înșivă știți* (271^r), *voi înșivă* (65^v), *nici însum de mineș mă făcuiu* (147^r).

Adjectivul *singur* apare folosit frecvent în locul pronumelui de întărire, ca urmare a calchierii la nivel semantic a sl. *самъ* „ispe; solus, unus” (Miklosich 1862–1865, s.v. *самъ*): în *singură* *fiirea lor* (10^v); cf. în sl. *въ самомъ бытіи ихъ*; și mai vârtos *singur* *împăratul i îndemna cătră dăruire* (13^v); cf. în sl. *и паче^ж самъ црь поощиаше ихъ на любовчестіе*; *învrednici-te-veri a fi și tu singur lumină* (37^r); cf. în sl. *сподвижиша быти и самъ свѣтъ*; *singur* *Domnul nostru, Isus Hristos, încredințatu-le-au* (66^r); cf. în sl. *самъ Гдѣ нашъ Ісѣ Хсѣ оубѣри*.

PRONUMELE REFLEXIV

Pentru dativ au fost înregistrate doar forme neaccentuate, fără *î* protetic: *bătea-și pieptul* (238^v), *făcându-și* (257^r), *făcutu-și-o-au* (249^v), *harnici de-a-ș ajuta șie și de a se păzi* (80^r), *luându-și-i* (259^v), *omorî-ș toate pohte* (284^v), *priimindu-și-le* (127^v).

La acuzativ, cea mai frecventă formă este *se*, cu *e* neelidat: *se-au făcut* (65^v), *se-au pus* (21^r), *se-au sculat* (67^v); forma *s-* a fost înregistrată o singură dată: *s-au dat* (2^v).

Formele accentuate ale pronumelui reflexiv *șie* pentru dativ și, respectiv, *sine*, *sineș* pentru acuzativ apar de multe ori în locul pronumelui personal: *amu*

isprăvite le avea șie (261^v), *bogăția facerii de bine era adunându-o șie* mai vârtos decât aurul (262^r), *răstignind lumea șie și pre sine lumii* (294^r), *Stăpânul șie priimindu-și-le* (127^{r-v}), *și-i chemă șie năroade alese* (48^v), *având întru sine curățirea a toate păcatele* (55^v), *a viața de tot grea se da pre sine* (102^r), *cari cărți avea scrise în sine munci și jungheri fără dreptate asupra creștinilor* (1^v–2^r), *va lua cu sine* (87^v), *aceastea de sineș toate zac supuse supt schimbare* (148^r), *să se fie făcut de sineș* (166^v), *singuri de sine fugia* (277^v).

Cliticul reflexiv se a fost înregistrat în câteva construcții neobișnuite, care nu pot fi puse pe seama originalului slavon (Stanciu Istrate 2023: 783–784). Astfel, se precedă și succedă deopotrivă forma de gerunziu a verbului *a (se) naște*: *Așa se născându-se împăratul cu apă și cu Duh* (268^r); cf. în sl. тако породивса (...). Același verb a fost înregistrat fără „reflexivizarea” nominalului-CD (Pană Dindelegan 2016: 443): *ce au prorocit cetitorii de steale când născuse el* (26^r); cf. în sl. (...) егда родилса ѿ. În două construcții, se apare dislocat: *Că suindu-se la ceriure, de unde se era pogorât, pre noi acolo ne-au rădicat* (266^v); cf. în sl. ѿ нудѣ* бѣ сѣше; *Unde se era înmulțită păgânătatea, acolo mai cu asupra se înmulți darul* (267^r); cf. în sl. иде* баше оумножилоса. Inovațiile nu au fost reținute în versiunea din ms. rom. 3339, stilizată de gramăticul Fota: *că suindu-se la cer de unde se și pogorâse, acolo au rădicat și pre noi* (Năsturel 1904: 265); *Unde era înmulțindu-se păgânătatea, acolo se înmulțeaște darul mai mult* (Năsturel 1904: 266). Cele două construcții acoperă forme de tipul: *era pogorātu-se, era înmulțitu-se*. O construcție asemănătoare apare în secolul al XVI-lea în *Tetraevanghelul* lui Coresi: *Și iată doi dentr-înși era ducându-se într-acea zi întru oraș de departe* (CT, 178^r).

Conform modelului slavon, se apare uneori notat după verb: *născu-i-se un cocon preafrumos* (13^r), *născu-i-se un cocon* (236^v); cf. sl. родиса. Consemnăm și situația în care în locul lui se apare pronumele reflexiv în dativ -ș: *Mai bine au vrut fi să nu-ș fii născut, nici să fii ieșit în lume* (201^v); cf. în sl: ѿшѣ было бы аще бы неродилсѣ.

PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL POSESIV

La pers. I sg. a fost înregistrată numai forma *mieu* (151^v, 157^r etc.).

Textul reflectă tendința epocii de înlocuire la persoana a treia a pronumelor și adjectivelor posesive descendente din lat. *suus*, cu cele descendente din lat. *illorum* (Frâncu 1997: 330). Astfel, numărul exemplelor în care pluralitatea posesorilor este exprimată prin formele proprii ale adjectivului posesiv este mai mic decât acela al ocurențelor pronumelui personal *lor*, folosit cu același rol: *bătea-ș piepturele sale și plângea de primejdiile ce-i cuprinsease* (277^r); *aruncați vor fi carii cu faptele sale ș-au tocmīt loruș aceastea lăcuite* (125^r); *preste tot pământul ieși glasul lor și în marginile lumii graiurile lor* (253^r), *de a lor bună voie se înstriinară* (71^v), *lăcuia lor* (289^r), *măturând a lor aducere aminte* (101^r), *obrazele lor* (46^r), *pohtele lor ceale reale* (46^r).

Pentru exprimarea unui singur posesor sunt folosite fie formele proprii ale pronumelui posesiv, provenit din lat. *suus*, fie formele descendente din lat. *illui*, *illaei*: *fiiu său* (236^v), *fiului său* (201^v), *pre stăpânu său* chemând (175^v), *sufletul său* (240^v); *arma sa* (213^v), *piialea sa* (252^v); *cărțele sale* (252^r); *al lui* suflet (288^v), *al lui* greu și drăcesc traiu mai vârtos ai iubit (4^v), *al lui* iaste a se naște (82^v), *vitejiia firei lui* (231^v), *limbii lui* (288^v), *sufletul lui* (293^v); *a ei* nestătătoare cursură (8^r), *pohta ei* (11^r), *venirea ei* neștiută iaste (30^v).

PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL DEMONSTRATIV

Au fost consemnate formele etimologice de genitiv-dativ feminin: *aceștii* vieț (19^v), *făptura frumuseții aceștia* (47^v), *răpaosul vieții aceștia* (20^r), *aceștii* vârste (30^r), *podoabele ceștii* lumi (32^r), *a aceii* puțină miiare (111^v), *tocmealele aceii* cetăț (118^r), *al aceii* închisori (119^r), *ai vieții aceia* (138^r), *al legăturii ceii* noauă (167^r), *împărăției ceii* de sus (247^r).

Pronumele și adjectivul demonstrativ de diferențiere apare în formele: *alalt* (260^v), *alaltă* (141^r, 158^v etc.), *alalte* (86^v, 135^r etc.), *celalalt* (99^r, 282^v).

PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL RELATIV-INTEROGATIV

Pronumele relativ *ce* apare foarte des întrebuințat, indiferent de caracterul animat sau inanimat al numelui pe care îl înlocuiește: *răul ce* au priimit aice binele (62^v), *alții ce* apoi iarăș au murit (67^r), *chipul învierii ceii* adevărate, *ce* va să fie (67^v).

Pronumele relativ *care* apare atât în forme variabile de număr și gen, cât și în forma invariabilă: *carele* (2^v, 9^v etc.), *care* (12^v, 21^v etc.), *cari* (72^r), *carii* (22^v, 48^v etc.); cf. *care* leage (49^r), *tot omul care* ară vrea să o vază (54^{r-v}), *ne* va spune *bunătățile acealea, care* au slavă (57^v).

Pronumele relativ compus *cel* ce are numeroase ocurențe: *cel ce* (59^v), *cela ce* (71^v, 77^r etc.), *cei ce* (110^r, 214^r etc.) *ceia ce* (74^v), *celora ce* (76^r).

PRONUMELE ȘI ADJECTIVELE NEHOTĂRÂTE

Genitiv-dativul adjectivului nehotărât *toată* este exprimat analitic, cu ajutorul prepoziției *a*: *prietniciia a toată* vreamea (26^r), *naintea a toată* lumea (63^v), *în vază a toată* pelița (73^v), *Întâi-născutul a toată* făptura (81^v),

Accidental, am înregistrat și exprimarea analitică a genitivului lui *toți*, cu ajutorul prepoziției *a*: *denaintea a toți* (227^r).

Textul prezintă unele exemple în care substantivele notate după *toate* apar fără articol. Fenomenul caracterizează variantele literare nordice din perioada 1640–1780, nefiind însă exclus din textele muntenesti de la începutul perioadei, spre sfârșitul acesteia substantivele aflate în această poziție primind articol în

varianta literară muntenescă (Frâncu 2019: 287) : *Spăla-voiu în toate nopți patul meu* (96^f), *făcătorilor a toate pohte spurcate* (196^f); cf. *tăindu-ș toate lucrurile pohtelor reale* (100^v), *toate zilele săptămânii* (102^f), *de toate pământesteșle și omenesteșle nu grijesc* (104^f), *plină fiind de toate răotășile* (112^f), *de toate părșile* (115^f).

Toși oscilează la genitiv-dativ între două forme sintetice: *tuturor* și *tuturora*, cea dintâi fiind însă mai des întâlnită: *sângele vostru, al tuturor* (273^v), *nădeajdea tuturor marginilor pământului* (269^f), *Și era în gurile tuturor* (262^v), *mare bucurie făcu și praznic tuturor oamenilor* (265^v), *tuturor trebuitorilor (adecă celora ce le trebuia), da-le den dăstul* (262^v); cf. *Isus Hristos, Domnul tuturora* (9^f), *moartea ia tuturora podoabele și frumuseșile ceștii lumi* (25^f), *toate sânt cu puteare ție, stăpânului al tuturora* (270^f), *mărturisind tuturora credința* (273^v).

Genitiv-dativul adjectivului nehotărât *unul* este exprimat atât analitic, cu ajutorul prepoziției *a*, cât și sintetic, prin forme flexionare, precedate de aceeași prepoziție: *o fată a unu om foarte mare* (141^f), *obrazele a unor oameni* (46^v), *pilda a unui fecior* (94^f), *întruparea a Unui-născutului* (178^f), *viița a unuia dentr-înșii* (106^v).

Pronumele nehotărât *fieșcare* prezintă forme variabile după număr și gen: *iaste vreamea vieții a fieșcăruia* (112^f), *fieșcare-a-ș are hotarul și seama ei ce i se cuvine, dumnezeirea să zic, și omenirea, însă stat unul împreunat* (165^f), *fieșcarele dentr-înșii se întoarce la casa lui* (104^v), *de-ș vor da fieșcarii seama de cealea ce au lucrat* (208^v).

Cu sensul de „fiecare” mai apar folosite *cineș*, *fieșcine*: *cineș pre câtă vreau are, pre atâta se face* (133^v), *fieșcine are-ș voia volniciei lui* (132^f), *să plătească fieșcui după faptele lui* (60^f).

Pronumele *neștine* „cineva” apare, de obicei, doar în această formă (254^v, 285^f etc.). O singură dată l-am găsit în forma compusă *alt neștine* (249^v).

Nescare a fost înregistrat doar cu funcție adjectivală, în forma de plural *nescari* (64^f, 92^v etc.).

Cu sensul „puțin, nițel” apare destul de frecvent folosit *neșchițel* (115^v, 150^f etc.), *neșchițelul* (150^f), *neșchițeale* (284^f).

NUMERALUL

NUMERALUL CARDINAL

Întuneric este folosit și cu sensul de „zece mii, mulțime, număr foarte mare”, calchiat după sl. тѣма: *întunearce de morți* (191^f, 197^f); cf. în sl. тѣмамы съмрътѣй; *Și-i vor sta înaintea cu cutremur mii de mii și întunearce de întunearce de angheli și de arhangheli* (208^v); cf. în sl. и прѣстѣнѣ съ трепето прѣ ни тѣсаца тѣсацѣми и тѣми тѣмамы агѣлѣ и архангѣлѣ.

NUMERALUL ORDINAL

Numeralul ordinal prezintă forme în *-lea* și în *-le*: *al treilea și la al șaselea și la al nouălea și la al unsprăzecelea ceas* (230^r); cf. *al triile* (12^v), *al patruile* (16^v), *al cincile* (24^r), *al șasele* (32^v).

Numeralele *întâi*, *întâiaș* precedă substantivul, acordându-se cu acesta: *fu pârvac morților, ce se zice întâiu născut dentru morți* (67^r), *omul cel întâiu zidit* (44^v, 264^v), *întâiul voivod al puterii mele* (4^r), *la întâia năvală* (280^r), *de întâiaș dată* (67^v).

VERBUL

CONJUGĂRILE

Variația dintre conjugarea I (*adevăra*) și conjugarea a IV-a (*adeveri*) se reflectă în formele alternante de participiu *adevărata* (151^r), *adevărită* (161^v), *adevăritei* (96^v); *adeverit* (163^v), *adeverita* (163^r), *adeveritul* (170^r). Formele *gătarea* (124^r, 162^v), *se gătise* (272^v), *au gătit* (206^r), *e gătit* (255^r), *gătindu-l* (162^v) demonstrează, de asemenea, alternanța dintre *găta și găti*. Aceeași oscilație se constată între *curăța și curăți*: *cela ce-ț curățez fărălegile tale* (84^v), *să-ț curățezi den suflet tot cugetul pohtelor* (171^r); cf. *le-ai curățit de spurcăciune* (228^r), *să le curățesti* (127^r), *întâiu-ț curățeaște sufletul de toate chinurile* (175^r).

Tendința de trecere a verbelor de conjugarea a III-a la conjugarea I se observă în alternanța între *învie și învia*: *învis* (52^r, 67^r etc), *au învis* (225^r); cf. *a învia* (51^r), *înviare* (60^r, 65^r etc.), *înviat-ai* (182^v), *învia-vor* (61^r).

Verbele *amări, ocări, pâri* apar în forme care reflectă îmbogățirea variantelor cu *-î* ale conjugării a IV-a: *se amări* (251^v), *amări-se* (251^v), *amărât* (6^v), *a ocări* (102^v) *să-l fie omorât* (220^v), *vă voi omori* (187^v), *se ocăriia* 103^r), *pârâra* (17^v).

Verbul de conjugarea a III-a *cure* apare în forme care dovedesc trecerea sa la conjugarea I: *cură* (8^v, 133^r) *cură-va* (63^r).

MODURILE ȘI TIMPURILE

La indicativ prezent, verbul *a vrea* are forme omonime cu cele de auxiliar al viitorului: *toate câte veț să facă voauă oamenii, faceți și voi lor așijderea* (91^r), *veț să umblaț* (125^r); *veț sărăci* (127^r), *veț face* (103^r).

Verbul *a păți* prezintă la indicativ prezent forme fără sufixul *-esc*: *multe chinuri pate* (116^v), *încă de nu voi zice că și pagubă de multe ori pat* (142^v).

Imperfectul indicativului

La pers. 1 sg. verbele au desinența analogică *-m*: *împinșu în laturi de-adinsul ce aveam* (123^v), *când eram eu încă tânăr cu crescutul* (6^r) *perit eram* (269^v),

de pururea-m **puneam** sufletul meu pântru tine (114^r), frica cu carea mă **temeam** pântru tine venitu-mi-au asupră (193^v).

La persoana a III-a plural au fost consemnate doar forme etimologice, fără -u analogic: *carii nimic nu gâlceviia*, *nici arătând ceva sau grăiia* lucru necuviios sau *spăimos* (187^r).

Verbele de conjugarea a IV-a au la imperfect terminația -iia (-îia), păstrând vocala caracteristică -i(î), „nefiind încă atrase de cele de conjugarea a II-a și a III-a” (Densusianu 1938: 215): *gâlceviia* (187^r), *grăiiai* (160^r), *izvorâia* (270^r), *se întăriia* (272^r), *se mărturisiia* (274^r), *se ocărâia* (103^r), *pohtiia* (277^r), *vârâia* (261^v).

Verbul *a da* apare în forma etimologică, fără reduplicare analogică, creată sub influența perfectului simplu (Frâncu 2019: 104–105): *eu nu-mi dam răpaos* (204^r), *iară Tevda răspunsuri ca aceastea da împăratului* (234^r).

Imperfectul perifrastic, alcătuit din *a fi* la imperfect + verb la gerunziu (Densusianu 1938: 215), are numeroase atestări: *Iară împăratul era iubind pre acesta foarte* (3^r), *era având războiu împotriva domniilor și a biruștelor* (12^v), *de atunci era trăind întru dureri și în mâhnire și era având grije neîncetată* (31^r), *era știund împăratul aceasta, cum topirea trupurilor lor, de truda postului și de sudorile ostenealelor se-au așa nemoștit* (38^r).

Perfectul simplu

Potrivit normei epocii, cele mai multe verbe au la persoana I singular forme tari de perfect simplu (Frâncu 1997: 338): *împinșu* (123^v), *puș* (124^r), *scriș* (295^r), *spuș* (53^v), *ziș* (189^r), *zișu-ț* (79^v).

Verbul *a înțelege* prezintă numai forme slabe de perfect: *înțeleguiu* (7^r, 122^r), *înțelegu* (38^v, 240^v etc.), *înțelegură* (216^r, 223^r);

Verbul *a zice* are la persoana a doua plural formă tare de perfect: *ziset* (189^r).

Verbul *a face* apare în forme care confirmă tendința de regularizare și de transformare a formelor tari de perfect în forme slabe (Frâncu 1997: 338): *făcuiu* (147^r), *făcuș* (193^v), *făcu* (259^v), *făcură* (80^r, 205^v). Accidental, au fost înregistrate formele hibride *feapse*, *feapsem*, apărute sub influența vechiului participiu *fapt* și a perfectelor cu -se (Frâncu 2019: 107): *Și veastea minunatei vieții lor, pren marginile a toată lumea feapse a ieși* (106^v); *sântem nește robi netreabnici, pântru că feapsem ce eram datori a face* (103^r).

Verbele *a avea* și *a fi* apar consemnate cu formele etimologice, așa cum se întâmplă și în alte texte din această perioadă: *avură* (71^r, 107^v etc.), *fu* (128^v, 144^r etc.), *fură* (188^r, 195^r etc.); cf. *fuseș* (38^r, 228^r, 248^r etc.).

A vrea apare înregistrat atât cu forme tari de perfect: *vru* (144^r), *vrură* (75^r, 131^r), cât și cu forme sigmatice: *vruseș* (180^r), *vruseși-l* (193^v).

La persoana I pl. am înregistrat numai forme etimologice, fără particula analogică -ră-: *auzim* (276^v), *văzum* (263^v).

Perfectul compus

Potrivit normei epocii, forma de pers. a III-a pl. a verbului auxiliar din structura perfectului compus este identică cu cea de singular: *pre om cu mâinile lui l-au lucrat și cu nemurire l-au cinstit și împărat a câte sânt pre pământ pusu-l-au* (9^v), *cela ce ne-au zidit și ne-au făcut*, cu ochi iubitori de oameni (9^v). De multe ori, auxiliarul apare postpus participiului: *câștigatu-ș-au* (79^r), *datu-ne-au* (9^v), *poruncit-au* (88^r), *propoveduitu-o-au* (92^v).

Verbul *a învia* are la perfectul compus pers. III sg. forma *au învis* (225^r).

A înțelege prezintă forma de perfect *au înțelegut* (79^r).

Cu valoare de perfect compus au mai fost înregistrate construcții perifrastice (Densusianu 1938: 223), alcătuite din:

– perfectul compus al verbului *a fi* + verb la gerunziu: *de acea împuțită hrană a porcilor nu ș-au fost putând sătura pânțele* (94^r), *alții întru întristare și în jale au fost umblând pântru reale și scârnave faptele lor* (47^r), *se-au fost lăudând că au păzit toate câte sânt scrise în leage* (128^v);

– perfectul simplu al verbului *a fi* + verb la participiu: *Iară el, deaca auzi aceastea, fu îngrijat, că era bogat foarte* (128^v), *Și deaca fu spus împăratului de venirea lui, băgară-l de întră înlăuntru, fiind în mână un toiag de salce și înfășurat cu o piiale de oaie* (233^v); *Dici fu spusă împăratului boala fiiu-său* (245^r).

Mai-mult-ca-perfectul

Verbele aflate la pers. I sg. prezintă forme sintetice cu *-m* analogic: *căzusem* (9^v), *poruncisem* (79^v), *spusem* (86^v), *zisem* (51^v, 214^r).

Mai mult ca perfectul analitic apare în mai multe variante, alcătuite din:

– *a fi* la perfectul compus + participiu: *fără dreptate i-am fost gonit* (19^v), *se-au fost dus într-o țeară departe* (94^r), *într-acea țeară fiind foamete, fost-au mers de se-au lipit lângă unul den cei oroșani răi a acei țeri* (94^r), *Iară el l-au fost trimes la satul lui să-i pască porcii* (94^r), *o au fost luat la umere* (95^r), *târziu oarecând ș-au fost venit în simțirea lui* (94^r);

– *a fi* la imperfect + participiu: *și iarăș se ocărăia pre sine, unde nu era desăvârșit totdeuna întru ajunare* (103^v), *galbeni mulțime fără număr, atâtea cât niciodată nu era mai văzut tânărul* (144^r), *i se era mârșevită toată vlaga trupului și piialea i negrise de arsura soarelui* (157^r), *darul ce-i era sălășuitu-se în suflet* (188^v).

– *a fi* la mai-mult-ca-perfectul + participiul verbului de conjugat: *cu urechile inimii nu le fusese auzit* (266^r), *carele-ș fusease luat aveare de la tată-său* (94^r), *hiltleanele duhuri, ce fusease lăcuit pre într-acealea capiști* (267^v), *un bogat ce-l fusease întrebat* (128^v); *fusease-i spus de logodna aceea* (141^v).

Viitorul este construit doar cu auxiliarul *a vrea*.

La persoana a II-a sg. nu au fost înregistrate decât forme cu *veri*: *ce veri tu dobândi* (4^v), *veri întreba* (5^r), *mărturisi-veri* (8^r), *veri avea* (22^r), *veri spune* (26^r), *iară deaca și după chemare nu veri vrea sau veri zăbovi, cu direaptă judecată a lu Dumnezeu lepădat veri fi* (77^v), în vreme ce la persoanele I și a II-a pl. au fost

notate forme cu *vom*, *vream* și, respectiv, *veți*: **vom** face (76^v), **vom** apuca (87^v), ne **vom** curăți (92^v), de tot ne **vream** lepăda (9^f); **veți** dobândi (188^v), **veți** face (103^f), **veți** sosi (124^v). Pentru persoana a III-a singular a fost înregistrată forma de auxiliar *vrea*: *putea-vrea* zice cineva (295^f), și de altceva mai mare de **vrea** fi (...) (9^f), deaca **vrea arăta** neștine vreun lucru de bărbăție (254^v).

Uneori, viitorul apare exprimat cu ajutorul verbului *a vrea* + conjunctivul verbului de conjugat: *scriptură celor lucruri ce vrea să fie* (49^f), *spuind toț spăseniia ce vrea să fie* (55^f), *depărtată cale veți să umblați* (124^v).

De foarte multe ori, auxiliarul de viitor apare postpus: *muri-le-voiu* (197^v), *dălunga-mă-voiu* (197^v), *sluji-voiu* (197^v).

Conjunctiv prezent

Verbele de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a, cu radicalul terminat în *d*, *t*, și *n* prezintă forme iotacizate: *să se aprinză* (201^f), *să se deșchiză* (195^v), *să-i puie înainte* (236^v), *să o puie* (262^f), *să scoată* (265^v), *să prinză* (221^v), *să vază* (289^v), *să văz* (180^f), *văz* (126^f, 179^v).

Verbele cu radicalul în *r* – *a cere*, *a pieri* – prezintă forme neiotacizate: *să ceară* (276^v), *eu pieriu de foame* (94^v).

Conjunctivul perfect este înregistrat cu forme variabile ale auxiliarului: *să fie avut* (241^v), *să se fie cinstit* (254^v), *să mă fiu ferit* (203^v), *să fie fost* (141^f), *să fii ieșit* (201^v), *să nu-ș fii născut* (201^v), *să fiu voit* (203^v).

Conjunctivul mai mult ca perfect are forme variabile la verbul auxiliar: *să fie fost împreunați* (241^v), *nici iară socotesc să fie fost cineva așa scârbit și rău ocărât de feciorul său* (193^v).

Condițional prezent. Auxiliarul acestui mod are la prezent, pers. a III-a sg. și pl., forma uzuală în epocă *ară*: *ară veni* (256^f), *ară fi* (258^f) *ară vrea* (54^v), *ară mai face* (257^v), *ară fi scrise* (59^v), *ară zăbovi* (32^f).

Condiționalul perfect apare construit fie ca în limba actuală, cu ajutorul auxiliarului *a avea* + *fi* + participiul verbului de conjugat: *ară fi pierdut* (32^f), *i se-ară fi dus mințele* (138^v), *se-ară fi adunat* (148^v), *ară fi vrut* (187^v), fie prin forma de imperfect a verbului *a vrea* + verb la infinitiv: *cunoștea el că acel lucru nu vrea putea fi fără de porunca tătâine-său* (25^v), *cu amar scârșniia dinții, ca cum vrea fi un om îndrăcit* (197^v), *lui era mai lesne a-l munci deaca se vrea afla mâniindu-l* (214^f), *pre Hristos ca cum vrea fi de față-l vedea* (293^v), *iară de se vrea întâmpla cuiva den slugile lui boală, porunciia a-l scoate degrab* (15^v), *eu nu-mi dam răpaos până nu vream afla fâțișată și cu cuviință dezlegare aceii întrebări* (204^f). Remarcăm și forma rezultată din contaminarea celor două tipuri de construcție, în care în locul auxiliarului *ară* apare *vrea*: *ca cum vrea fi chemat la bucate, așa de bărbătește se apropiia cătră munci* (191^v). Totodată, uneori, locul formei de imperfect este luat de perfectul compus al verbului *a vrea*: *Mai bine au vrut fi să nu-ș fii născut* (201^v).

Imperativul prohibitiv are la persoana a II-a pl. desinențele: *-ereți, -ireți: nu ascundereți* (90^v), *nu vă grijireți* (91ⁱ), *nu iubireți* (11ⁱ), *nu mă lipsireți* (244^v), *nu vă mai nădăireți* (273^v), *nu osândireți* (90ⁱ), *nu vă teamereți* (155ⁱ).

Verbul *a avea* are la imperativ forma veche *aibi* (153ⁱ, 169^v, 171ⁱ etc.).

A aduce prezintă forma *adu: tu-ț adu aminte* (84^v).

A veni apare înregistrat cu forma analogică în *-o: vino* (203ⁱ, 210^v etc.), *Și-ț vino vreodinioară în minți* (190^v),

Au mai fost consemnate formele *pasă, păsați: pasă de te împacă cu fratele tău* (89^v); *Și de te va lua cineva cu silă să mergi o milă de loc, pasă tu cu dânsul doauă!* (90ⁱ), *pasă de vinde ce ai și dă săracilor* (128^v); *Păsaț de învățați toate limbile* (88ⁱ)

Infinitivul apare cel mai des în varianta cu apocopă: *a se însănătoși* (184ⁱ), *a se mântui* (216ⁱ), *a te naște* (194ⁱ). Uneori, prepoziția *a* lipsește: *când vrea scoate cuiva judecată de moarte* (38^v). Formele rare, de infinitiv lung, au terminațiile *-re, -rea* și sunt precedate de prepozițiile *de* și *a*: *bucuriia a naștere de coconi* (193ⁱ); *Dici dară a lăsarea pre bun ca acesta, pre ca acesta înțelept, pre ca acesta putearnec Dumnezeu și a sluji necuraților draci (...), o, tată, câtă nebunie și nechipzuială ară fi!* (196ⁱ), *părăsi de-acia de a se mai grijirea* (111^v), *cela ce mi-au fost începător de a cunoașterea eu pre tine* (282ⁱ), *să se contenească de-a starea împotriva* (227ⁱ).

Gerunziul

Au fost înregistrate forme iotacizate de gerunziu, care se supun normelor epocii: *apuiind* (218ⁱ), *puind* (57^v, 86ⁱ etc.), *supuind* (194ⁱ), *fiind* (130^v, 221ⁱ), *viind* (232ⁱ, 255ⁱ etc.); cf. *ținându-se*.

Verbul *a fugi* este înregistrat cu două forme de gerunziu: *fugând* (194^v, 246ⁱ etc.), *fugind* (221ⁱ, 232ⁱ), cea dintâi fiind mai frecvent folosită.

De reținut sunt și formele gerunziale: *învăținđ* (177ⁱ), *neumplind* (109^v), *știund* (123ⁱ, 142ⁱ etc.), *neștiund* (205ⁱ).

Participiul

Dintre formele de participiu atrag atenția: *fapte „făcute”* (87^v), *întort* (81^v, 124ⁱ), *întors* (182^v, 187^v), *înțelegut* (79ⁱ), *învescut* (3^v, 262ⁱ), *învis* (225ⁱ), *neînțelegut* (214ⁱ).

Supinul

Formele de supin au o frecvență scăzută⁷:

de crezut: Iară cea ce nu avea haină de nuntă, acela iaste carele crezuse amu de crezut, dară haina cugetului cu reale lucrure o spurcase (72ⁱ);

de lepădat: Dară ce te-ai oprit până acum a nu spune mie aceastea, că nu de lepădat, nici de nebăgare în seamă mi se vād mie aceastea amu, ce sânt adevărate (139^v); *Iară el auzind, așa împinse și lepădă acel lucru (adecă însurarea) ca cum ară fi un lucru de lepădat și fără-de-cale* (141^v).

⁷ Cu privire la frecvența supinului în limba veche, vezi Frâncu 2019: 132, 322.

Textul conține foarte multe locuțiuni și expresii verbale, cele mai multe dintre acestea fiind calchiate după slavonă: *a apuca cuvânt* (după sl. *въсприяти слово*) „a lua cuvântul, a începe să vorbească”: *Iară Varlaam numaidecât apucă cuvânt și zise* (42^v); *a-și ascuți mintea* (după sl. *изострити оумъ*) „a căpăta profunzime, agerime mentală, a deveni perspicace”: „*ascuțitu-țe-ai mintea, împreună și limba, drept aceea arătaș aiavea aceste cuvinte deșarte și fără-de-ispravă*” (12^r); cf. în sl. *иꙗстрилъ еси оумъ, коꙋпно и ꙗзыкъ* (...); *a avea nevoie* (după sl. *имѣти прилежаніе*) „a se strădui”: *Drept aceea, aibi nevoie* cătră acest lucru, *ca să-ț curățezi den suflet tot cugetul pohtelor și bune cugete să sădești într-însul* (171^r); cf. în sl. *его ради имѣи прилежаніе къ семѣ* (...); *a cădea în peire* (cf. în sl. *въпадаеши въ погибѣ*) „a-și pierde sufletul”: *ne-am dezlipit și ne-am depărtat de tine, pântru că tu, căzând în cea peirea carea iaste aiavea și mărturisită tuturor, te nevoiești a arunca și pre noi într-aceaeaș nevoie, întocma cu tine* (8^r) etc.

ADVERBUL

Au fost înregistrate foarte multe adverbe, locuțiuni și expresii adverbiale fără circulație în româna literară contemporană, unele curențe în epocă, altele inovații ale traducătorului: *aciiș* „atunci, în acel moment, îndată” (187^r); *amărât* „amarnic, strașnic, cumplit” (6^v); *aorea* 1. „altădată” (70^r); 2. (repetat) „când ... când, acum ... acum” (218^v); *cândai* „poate” (229^r); *cu șapte părți* „de șapte ori” (20^r); *cumuș* „așa cum, după cum” (165^v); *dă olac* „iute, repede, grabnic” (16^r); *deusebi* „în poziție izolată; separat; într-o parte, deoparte” (268^v); *împotrivă* „deopotrivă” (144^v); *în laturi* „deoparte” (152^v); *neieșit* (după sl. *ненсходѣнъ*) „fără să iasă”: „lăcuind neieșit den polata ce-i tocmise tată-său” (24^v); *cu prilej* „la momentul oportun” (140^v); *volniceaște* „de bună voie, în mod liber” (133^v); *cu volnicia* „de bunăvoie, după bunul plac” (135^v–136^r); *în zalodul* (după sl. *въ сѣкѣ*) „în zadar, în van” (115^r) etc.

PREPOZIȚIA

Prepoziția *a* apare foarte frecvent folosită fie ca morfem al infinitivului: *Și de atunce începu a face seamne mari și ciudate: morți a învii, orbi a lumina, dracii a izgoni, surzii și schiopii a vendea, gubavii a curăți* (51^r), fie în construcții echivalente cu genitivul sau dativul: *împărat a câte sânt pre pământ* (43^v), *Iară el, a câț era dentr-însul, de la unul la altul, trimease-le buna credința lui* (48^r), *o pustie a Senaritești* (32^v), *nu atâta pacoste face a tot nărodul* (274^v), *dându-le pace și cu dânșii a tot neamul omenesc* (53^r). Tototdată, *a* apare în componența locuțiunilor: *de-a dreapta* (64^v etc.), *de-a stânga* (243^v etc.), cu numeroase ocurențe în text.

Asupra apare înregistrată cu sensul „cu privire la, despre”: *Ca aceastea sfătuia ei asupra bărbatului, că știia ei vrearea gândului lui* 18^v.

Așa cum se întâmplă în toate textele literare ale veacului al XVII-lea, prepoziția **cătră** apare numai în varianta etimologică (10^v, 18^r etc.), nefiind niciodată dublată de forma *către* (Frâncu 1997: 344). În textul nostru are mai multe semnificații: 1. „la”: **Cătră** aceasta răspunse împăratul (5^v); 2. „de”: *a mă lipi cu totul cătră nădejile vecinice* (6ⁱ); 3. „față de, cu privire la”: *De acea deșartă a mea milosârdie și dragoste, ce-am făcut cătră acei neaducători aminte și nemulțemitori și mincinoși priiatnici, mă voiu căi* (116ⁱ).

Prepoziția compusă **de cătră** a fost consemnată cu sensuri diferite: 1. „de la, dinspre”: *Că pre nimea nu uraște, nici-ș întoarce fața de cătră ceia ce aleargă cătră dânsul* (151ⁱ); 2. „de, față de”: *Și să o socotești a fi înstriinare de cătră Dumnezeu* (168^v).

Prepoziția **de** are uneori sensul „în ce privește, cât despre, privitor la...”: *Iară de toată învățătura (...) întoarce-ț fața* (168^v).

Den este folosită și cu sensul „în ce privește, în privința”: **den** tot glasul a poruncilor ce stau împotriva aceștii nevinovate credințe întoarce-ț fața (168^v).

Lui **derept** îi este propriu sensul „pentru; din cauza”: *Iară mulți dentr-acei chemaț n-avură grije să vie, ce zăbovind-se ei, unii derept satele lor, alții derept neguțătorii lor, alții derept muierile lor, cu care se însurase de curând, lipsiț fură de lumina* (71ⁱ).

Prepoziția **fără** apare fie singură: *deplin Dumnezeu și deplin om, fără stricăciune, născându-se den fată* (50^v), *firea dumnezeirei lui trăind fără patimă* (51^v), fie în combinație cu prepoziția **de**: *iară <cea> dumnezeiască fără de patime și fără de moarte rămânea* (52^v); *Grăiaște-m acmu fără de teamă* (6ⁱ); *făcură-se fără de pohte ca îngerii* (107^v).

Împotriva are sensul „asemenea”: *Iată, aceastea și împotriva acestora au poruncit Spăsitorul apostolilor să înveațe pre credincioși* (91^v).

Prepoziția cu forma arhaică **pre** este majoritară: *Veri să ispitești pre robul tău* (178^v); *părea-i că seamănă pre apă* (179^v); forma literară de astăzi, *pe*, cu -r- dispărut prin disimilare totală, nu apare decât o dată în textul nostru: *s-au dat pe sine petrecerii cei<i> călugăreaști* (2^v).

Pren „în, pe undeva”: *Și nu rămase într-aceale părți niciunul de-acela cin, fără numai carii pren munți, pren peștere și pren propastiile pământului se ascundea* (24ⁱ).

Prespre „peste, în timpul”: *până seara și prespre toată noaptea voroviia lu Ioasaf* (290ⁱ).

Pentru **spre** am înregistrat mai multe sensuri: 1. „despre”: *împăratul are gând rău spre tine, cum că ai vrea tu să-i iai împărăția* (21^v); 2. „pentru, în vederea”: *Că așa au zis Dumnezeu Cuvântul, carele se-au înomenit spre spăseniia noastră* 56^v; 3. „împotriva”: *și-ț veri aduce acoloa aminte că are fratele tău spre tine ceva, lasă-ț darul aciia, naintea oltariului* (89^{f-v}).

LOCUȚIUNI PREPOZIȚIONALE

Printre locuțiunile prepoziționale arhaice astăzi se numără:

derept ce „pentru că”: *Și derept ce de a lor bună voie se înstriinară de frumoasa veselie, chemaț fură alții* (71^v).

în vază „în fața, de față cu”: *Și vor fi de sațiu în vază a toată pelița* (73^v);

mainte de „înainte de, în perioada anterioară”: *duce-te-veri ca și alalți toț ce-au fost mainte de tine* (228^v); *va întreace pre toț câți <au> împărățit mainte de dânsul* (14^v).

CONJUNCȚIA

Conjuncțiile disjunctive **au** și **sau** apar în variație liberă: **Au** *n-aț auzit, o, înșelătorilor și prelăstitorilor, pristavii neîncetat strigând de rea îndrăcirea voastră* (22^v), *cinste au necinste?* (40^v); *nimea acolo procator nu va fi sau măiestrie de cuvinte sau răspuns cu minciuni sau putearea bogăției sau deregătoriilor, trufie sau de îndăstul dăruiri de daruri nu vor putea fura pre direptul județ* (63^v).

Căce că „fiindcă, pentru că, deoarece”: *băgă-i dragoste cătră fată, căce că era și înțeleaptă (cum am zice și frumoasă), și era și de rudă bună (adecă de viță împărătească)* (239^v).

Conjuncția **deaca** apare cel mai frecvent cu valoare temporală („când”): *Iară împăratul, deaca auzi ca aceastea, cu greu priimi aceaea spunere* (15^v); *Iară el, deaca auzi aceaste cuvinte, simți unde suflă în inema lui o bucurie și o veselie duhovnicească* (35^v). Mai rar, aceeași conjuncție are valoare cauzală („de vreme ce”): *O, neînțeleapte și nechipzuite, dară deaca te atâta spăreaș tu de pristavul frăține-tău (...) căruia cu nemic nu i te știi greșit nicicât, cum mie aduseș ieri îputăciune căce sărutaiu pre pristavii Dumnezeului mieu* (39^{r-v}). Consemnăm și valoarea condițională a lui **deaca**: *Iată, pre domnu mieu, și Dumnezeul, și spăsitorul, cu puțineale cuvinte ți-l spuș, doară-l veri cunoaște mai desăvârșit deaca veri priimi darul lui în sufletul tău și te veri învrednici a-i fi slugă* (54^r).

De „dacă”: **De** *veri face aceasta, potrive-te-veri unui voinic tânăr* (...) (141^r).

În unele contexte conjuncția **de-aciia** pare să nu aibă valoare temporală, fiind folosită cu sens conclusiv („în consecință, prin urmare, drept care, așa fiind”): *Și se conteni de-aciia feciorul împăratului de-a mai întreba* (29^v).

Conjuncția **să** a fost înregistrată cu sensul „dacă”: *Iară să va trăi în leagea creștinească* (258^r), *că aceastea care văzi astăzi, cu cari te înalți și te corunezi, să e slava, să e hrana, să e bogăția, toate <sânt> înșelăciunea vieții* (83^v).

Săvai..., **săvai...** „fie..., fie..., ori..., ori...”: (...) *nici a mai adaoge cătră mine ceva, nici a scădea, săvai în stat, săvai în fața obrazului* (147^v); *de veri fi biruit săvai cu vreo înșelăciune, săvai cu adevărul* (...) (213^v).

Veri..., **veri...** „fie..., fie...”: *după trei zile, veri în orașe, veri în ținuturi, întru toată împărăția mea să nu vă aflaț, iară de nu, să fiț arși cu foc* (22^v).

LOCUȚIUNI CONJUNCȚIONALE

Merită a fi consemnate următoarele locuțiuni, fără curs în româna contemporană:

deaca vreame ce „dat fiind că, de vreme ce, pentru că”: *Amară iaste ceastă viiață și plină de toată durearea și usturimea, deaca vreame ce sânt aceastea așa* (30^v); *Ce deaca vreame ce așa cunoști tu să fie aceastea, și oasele den trupul tău încă semnează ție moarte* (189ⁱ);

măcară deși „cu toate că”: *Au nu grăiț de Pavel să fie rătezat împrejur pre Timotei, drept mai bună socotință, măcară deși un lucru fără-de-leage iaste socotită obreazaniia la creștini?* (242ⁱ);

săvai că „măcar că, cu toate că, deși”: *Iară el însuș începu a bestnici neputința mincinoșilor dumnezei, săvai că de tot încă a căuta cătră lumina lu Hristos nu vrea* (231ⁱ);

pântru căce „pentru că”: *Iară pântru căce o ceruș să o vezi, iani ascultă cuvintele mele* (34^v).

INTERJEȚIA

Cel mai frecvent consemnate interjecții sunt *iani*, *o* și *vai*:

iani: „hai, iată”: *Ce și acuma iani, ia seamă de nașterea noastră, au nu puțină sâmbânță întră în matca ce o priimește pre dânsa?* (61^v);

o: *O, vai de mine, de care mă voiu jelcui mai întâiu și de care voiu plânge?! (116ⁱ); Spune-m, o, lunate în suflet* (255ⁱ), **o**, *ome* (256^v);

vai: *vai de mine* (199^v, 240^v etc.).

*

Analiza particularităților morfologice ale limbii romanului popular *Varlaam și Ioasaf* a scos la iveală trăsături specifice epocii în care a fost tradus, respectiv jumătății veacului al XVII-lea. Dacă în cazul sintaxei sau al lexicului textul reflectă, de multe ori, influența originalului slavon aflat la baza sa, concretizată în împrumuturi lexicale, calcuri de structură morfematică ori calcuri sintactice⁸, la acest nivel de analiză mai puține fapte de limbă pot fi puse pe seama unei influențe străine. Datorate originalului slavon s-au dovedit a fi unele locuțiuni sau expresii verbale și adverbiale analizate, care reprezintă calcuri frazeologice efemere după slavonă. La nivelul pronomelui reflexiv, unele construcții neobișnuite trădează tendințele inovatoare ale traducătorului, în dorința acestuia de a diferenția limba scrisă de limba vorbită.

⁸ Vezi Stanciu Istrate 2021: 192–198; Stanciu Istrate 2012: 37–43; Stanciu Istrate 2011: 86–94.

SURSE

- CC², Coresi, popa Iane, popa Mihai, *Evangelia cu învățătură*, Brașov, 1581, ed. Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București: Atelierele Grafice Socec, 1914.
- CT, Coresi, *Tetraevangel*, Brașov, 1561, ed. Florica Dimitrescu, București: Editura Academiei Române, 1963.
- Ms. rom. 588, <*Istoriia lui Varlaam și Ioasaf*>, tradusă de Udriște Năsturel, Țara Românească, c. 1670; ed. Maria Stanciu Istrate 2013: 86–325.
- Ms. rom. 3339, *Traiul și viața a preacuvioșilor p<ă>rinților noștri, a lu Varlaam și a lu Ioasaf, scrisă de preacuviosul, părintele nostru, Ioan Damaschin, pentru folosul sufletesc. Iară acum, den limbă slovenească, întoarsă fu pre rumânească, de mult păcătosul, robul lu Hristos, Udriște Năsturel de Fierești, al doilea logofăt*, Țara Românească, 1675.
- Năsturel, P. V., 1904, *Vieața sfinților Varlaam și Ioasaf*. Tradusă din limba elenă la anul 1648 de Udriște Năsturel de Fierăști, al doilea logofăt, tipărită pentru prima oară de generalul ~. București: Stabiliment de arte Grafice „Universală”.
- NT, *Noul Testament sau împăcarea cu legea cea noao a lui Hs. Domnului nostru*, Bălgrad, 1648.
- PH, *Psaltirea Hurmuzaki* (ms. rom. 3077, BAR București). *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție și Mirela Teodorescu, București: Editura Academiei Române, 2005.

BIBLIOGRAFIE

- Densusianu, Ovide, 1938, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris: Leroux.
- Frâncu, Constantin, 2019, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași: Casa Editorială Demiurg.
- Frâncu, C., 1997, „Morfologia”, „Sintaxa”, în Ion Gheție (coord.) *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București: Editura Academiei Române, p. 319–377.
- Frâncu, Constantin, 1982, „Vechimea și difuziunea lexicală a unei inovații comune dialectelor limbii române: desinența -uri la pluralul femininelor”, în *Limba română*, XXXI, 1982, nr. 3, p. 199–212.
- Pană Dindelegan, Gabriela, 2016, „Complementul direct” în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, București: Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 426–446.
- Miklosich, Fr. 1862–1865, *Lexicon Palaeslovenico-graeco-latinum*. Emendatum auctum. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.
- Stanciu Istrate, Maria, 2023, „Rarități morfologice în romanul popular *Varlaam și Ioasaf*, în volumul omagial *Rodica Zafiu: lingvista, profesoara, colega, prietena*, ed. Adina Dragomirescu, Carmen Mîrzea Vasile, Cristian Moroianu, Isabela Nedelcu, Andra Vasilescu, București: Editura Universității din București, p. 779–785.
- Stanciu Istrate, Maria, 2021, „*Varlaam și Ioasaf*. Aspecte ale traducerii”, în *Dacoromania*, serie nouă, XXVI, 2021, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 192–198.
- Stanciu Istrate, Maria, 2013, *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche. „Varlaam și Ioasaf” în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Stanciu Istrate, Maria, 2012, „Derivate neobișnuite într-un text românesc din a doua jumătate a secolului al XVII-lea”, în *Limba română*, LXI, 2012, nr. 1, p. 37–43.
- Stanciu Istrate, Maria, 2011, „Un cărturar român în căutarea literarității. Udriște Năsturel”, în *Limba română*, LX, 2011, nr. 1, p. 86–94.
- Ștrempel, G., 1978, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R., I, 1–1600*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ștrempel, G., 1983, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R., II, 1601–3100*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ștrempel, G., 1987, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R., III, 3101–4413*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ștrempel, G., 1959, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, București: Editura Academiei Române.

**MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE POPULAR NOVEL
*BARLAAM AND JOSAPHAT***

Abstract

The author analyzes the morphological features of the popular novel *Barlaam Josaphat*. The novel was translated by Udriște Năsturel from Slavonic into Romanian in 1648. The examples were extracted from the oldest copy of this writing, which is found in the bilingual Romanian-Slavonic manuscript 588 at the Romanian Academy Library in Bucharest. Less common linguistic phenomena are compared with another manuscript version of the novel, found in ms. rom. 3339. While in the case of syntax or lexicon, the text often reflects the influence of the original Slavonic language it was translated from, at this level of analysis, fewer language facts can be attributed to a foreign influence. Among these are some verbal and adverbial expressions modeled after Slavonic patterns. Most of these did not survive in the language. At the level of reflexive pronouns, some unusual constructions can be explained by the innovative tendencies of Udriște Năsturel, who wanted to differentiate written language from spoken language.